

Következtetések

Öt gyergyói népi önéletrajzot, mint öt esetet igyekeztem láthatóvá tenni, megvilágítva néhány olyan problémakört, mely az önéletrajzírással mint cselekvéssel, a szöveggel mint kész entitással, a szerzőnek mint szerzőnek a lokalitásban tetten érhető szerepével kapcsolatosak. Az öt önéletrajz egyúttal egy-egy sajátos példája annak, hogy az ilyen jellegű szövegekről hol és hogyan nyílik alkalom beszélni:

Köllő Teréz szövegének esetében a személyes identitás vizsgálatát a lokális közösség által az asszonyról kialakított identitással ütköztettem, továbbá igyekeztem rávilágítani arra is, hogy az eltérő vélemények hatására a regionális identitás szerepe háttérbe szorult a szövegben.

Huszár András esetében a lokális közösség értelmiségi rétegét vettem célba, annak érdekében, hogy láttassam, a lokális értelmiségi elfogadta körében a szerzőt, nem mint önéletrajzíró, de mint olyan személyt, aki biográfiáját így érdemesnek látta forgalomba hozni az önéletírás mint szöveg és mint cselekvés által.

Antal János illesztette be önéletírását legsikeresebben a gyergyói közéletbe, mely elsősorban a szerző által megfogalmazott történelmi tényekre vált kíváncsivá. Az ő esetében nemcsak a szöveg egyes részei, hanem maga a szöveg mint kézzel fogható valóság is reprezentálja a gyergyóiságot mint értéket, identitást.

Czirják Gergely elhallgatta azokat a történeteket, melyek szűkebb családi környezetéről szóltak. Míg a közössége jó kovácsként tartja őt számon, megpróbálta személyiségének más vetületeit is forgalomba hozni – nem sok sikerrel. A közösség, az értelmiségi réteget is beleértve, nem szociális érzékenységének hasznát, írói tehetségét, hanem csupán az ennek bizonyítására tett számtalan lépést értelmezte, és őrizte meg róla emlékként.

Köllő Vilma esetében láttattam, hogy az önéletírás cselekvésjellege a személyes életvilágban egyrészt hivatásszerű, de ez a hivatás a lokális közösség egy csoportjában értelmeződik csupán hivatásként, másrészt pedig gyakorlati tényezők (tér, idő) által erősen meghatározott.

Úgy tűnik, az egyén életútjának megismerése csupán illúzió, sohasem zárhatja le az egyénről alkotott képet, az önéletírás nem a valóságot írja,

hanem egy narratív stratégiát követ. A népi önéletrajzot ehhez forrásként lehet ugyan használni, de csupán annak tudatában, hogy a szöveg mint olyan nem magát az élet történetét jelenti, hanem maga is része egy olyan biografikus térnek, melyben mindig számos új történet vár meghallgatásra.

A bevezetőben felvázolt kérdések alapján következtetéseim összefoglalása marad hátra:

a. *A népi önéletrajz megjelenése Gyergyóban.* Az 1970-es évektől megjelent népi önéletrajzok, mint láttuk, a romániai magyar irodalom és néprajzkutatás diskurzusait keresztezték. Ugyanettől az időszaktól, Czirják Gergely szövegének 1979-es publikálásától számítható a *gyergyói népi önéletrajznak* a köztudatban való elterjedése is, bár az önéletrajzok írása, legalábbis az írás eltervezése esetenként korábban elkezdődött, mint láttuk, Antal János már a második világháború idején készített jegyzeteket. Köllő Teréz önéletrajzát érdekes módon a Czirják Gergely szövegét követő évben kezdte el írni, de sohasem hozta összefüggésbe saját alkotását sem a kovácsmesterével, sem konkrétan más hasonló szövegekkel.

b. *Kik és miért írnak önéletrajzot?* A gyergyói önéletrajzok írói minden esetben korban előrehaladott, idős emberek. Életpályájukat a *gyermekkor – ifjúkor – családalapítás és családgyarapítás – időskor* négyes struktúrájában tüntetik fel. Az élettörténet leírásának az élet beteljesedése, az élet beteljesedésének az idős kor megélése a záloga, ugyanakkor az idős korrallal járó némi elidegenedés, elmagányosodás is: a gyergyói lokális társadalom az idős ember véleményét másképpen értékeli, akár negatív, akár pozitív legyen ezen értékelés kicsengése. Idős korára az egyénnek megváltozik a lokális társadalomban betöltött szerepe: bár mondanivalója a hagyományos értékrend szerint a megszerzett életbölcsestségen alapszik és eszerint válik hitelessé, hallgatósága nem a középkorúság dinamikus életvitelével, mobilitásával járó személyes találkozások alkalmában szerveződik, az egyén hallgatósága megcsappan. Az önéletrajz írásával az egyén új hallgatóságot (olvasótábort) keres, túllép a lokális közösség határain, s ezt leginkább a publikálással mint a hallgatóság garantálásával érheti el, következésképp a publikálásra megfelelő alkalmat igyekszik keresni. Az egyes néprajzkutatóknak, irodalmároknak a könyvkiadásban játszott szerepe ugyanakkor e folyamat részévé avatja magát a tudományt is.

Az önéletrajzok születésének korszaka az 1989-es forradalom előtti és azt követő évtizedek korszaktudata által meghatározott. Az egyes személyek életében a kommunizmusnak, a diktatúrának, mint a huszadik

század közepét meghatározó alapvető történeti jelenségnek átmeneti, de a családalapítást, vagyongyarapítást nehezítő vagy hátráltató, meghatározó szerepe van. Az önéletrajzírok értékrendjüket, világlátásukat az ezt megelőző, lassú lépésekben polgárosodó, de még a hagyományos életmódot követő korszakban kezdik elsajátítani, kialakítani. A kommunizmussal szemben megfogalmazott véleményeik nem csak attól függően alakulnak, hogy 1989 előtt vagy után írják meg önéletrajzukat, bár ennek meghatározó szerepe van: míg Köllő Teréz 1980-ban kényszeredetten, némileg ironikusan élteti a korszakot, Huszár András a lehető leghatározottabban marasztalja el azt, Antal János pedig üldöztetésére hivatkozva indokolja azt, hogy kéziratának végleges változata csak a forradalom utáni években készülhet el. Ezzel szemben Czirják Gergely nyíltan száll szembe a kommunizmussal már a forradalom előtti évtizedekben. A kommunizmus idején az autobiográfia azonban mégsem a lázadás gesztusa, inkább reprezentatív történet.

A történeti eseményeknek az egyének életpályájára gyakorolt hatása érezhető mind a nők, mind a férfiak által írt önéletrajzokban. Ugyanakkor némi különbség is megfigyelhető e tekintetben: mivel a kommunizmus évtizedei képezik a családalapítás, a család fejlődésének meghatározó korszakát, a három férfi önéletrajzíró jóval többet beszél ezekről a körülményekről. A két női önéletrajzíró az események főszereplőjeként férjét látatja elsősorban, s így ezekről kevesebbet beszél.

A közösség tagjaival kialakított kapcsolatok is különböznek a nemi hovatartozás szempontjából. Mivel a közösség vezetői szinte teljes mértékben a férfiak közül kerülnek ki mindenkor, a férfinak több alkalma nyílik vezető szerep vállalására, nyilvános szférában való szereplésre. Czirják Gergelyből adószedő lesz, a község papjával baráti viszonyban van, az értelmiségi körök tagjaihoz bejárása van; Huszár András a közösség nyilvános eseményeinek állandó szereplője; Antal János mediatisztált szereplő a régióban. Ezzel szemben a nők kapcsolatrendszerét szűkebb közösségekben, elsősorban a rokonság, szomszédság körében látjuk alakulni, illetőleg Köllő Vilma esetében alternatív közösségekben (nyugdíjasok klubja). Nincs egyértelmű válasz arra, hogy ki az, aki önéletrajzot írhat, egyik önéletrajzíró sem felkérésre készítette el kéziratát. A lokális közösségnek nincs közvetlen beleszólása, nincs kialakult hagyománya abban a tekintetben, hogy egyeseket íráshoz engedne, másoktól eltiltaná azt. Az önéletrajzok írása személyes döntés alapján kezdődik el, történik meg, abban az

esetben is, amikor a lokális közösség tagjai kíváncsiak a szerző mondanójára, és abban az esetben is, amikor nem kimondottan kíváncsiak, vagy éppen pilanatnyilag közömbösek. Hiszen, mint mondtam, a szerző nem egyértelműen a lokális közösségéhez szól, holott esetenként feltételezhető, hogy ahhoz beszél elsősorban, ám önmagát a publikálás szentesítő magasságába helyező szándékkal, magatartással, stratégiával.

c. *A közösségnek a szerzőhöz, ennek önéletrajzához való viszonyulása* is a fentieknek megfelelően dokumentálható. Sikeres önéletrajznak mondhatók azok a szövegek, vagy a szövegnek azon részletei, melyekkel a lokális közösség egyetért, s ezek főként a történelmi események leírásával hozhatók összefüggésbe. Amint a lokális közösség valamely vetületét bírálja, a népi önéletrajz megoszthatja a vélekedők táborát, elsősorban akkor, ha ezek személyesen vagy mások által forgalmazott történetekből ismerik a szerzőt. Az önéletrajz megítélése nagymértékben függ attól, hogy magát a szerzőt a közösség miképpen ítéli meg. A közösség megítélése azonban nem homogén. A család egyféleképpen viszonyul a kéziratokhoz, a különböző egyéb csoportok, mint a szomszédság vagy az értelmiség esetenként másképpen, annak függvényében, hogy a szerzőről kialakított kép és a szövegben leírtak (esetenként a szöveg ismerete hiányában a szerzőségi státus mint olyan) hogyan képeznek a különböző sajátosságú szempontok szerint összhangot vagy disszonanciát. Gyergyócsomafalván azonban az önéletrajz megírása, megléte nem elsődleges szempontja az egyén megítélésének, erre még a publikáció sem garancia, habár a sokak által olvasott helyi, regionális sajtónak ebben némi szerepe mégiscsak van. Az egyén szempontjából mindez másképpen alakul: a szerző önmagáról kialakított képe, önidentitása természetesen pozitív irányba alakul önéletrajzának elkészítését követően, vagy annak folyamata közepette.

d. *Az önéletírás finalitása, motívumai, stratégiái.* Az önéletírás egyik esetben sem befejezett, finalizált folyamat, bár az önéletrajz a maga tárgyi valóságában is kész alkotásként továbbadható, publikálható, olvasható. Az önéletíró a kéziratok folytatását, esetenként újabb szövegek írását kezdi el, tehetségének, a rendelkezésére álló időnek, mondanivalónak a függvényében. Mindig marad olyan történet, mondanó, mely leírásra érdemes, a szerzővé vált egyén önmagát kötelezi további alkotásra, miközben írói tevékenységének legjelentősebb alkotása továbbra is az önéletrajz.

A népi önéletrajz az írás kezdetétől számított nézőpont szerint szerveződik. Az írást elhatározás, az elhatározást tervezés előzi meg. Az önéletíró

azonban nem tudatosan vagy ösztönösen kialakított nézőpontját ajánlja olvasásra, ehelyett a szövegben is, a rákérdezés esetén is sztereotip megjegyzésekkel (az utókornak, családnak, gyermekeknek szánt tanulságként) indokolja munkáját. Az emlékezés elsősorban olyan történeteket domborít ki, melyek egyrészt a személyiség fejlődésének, másrészt az életpálya tudatosított, pillanatnyi végkifejleteinek szemszögéből relevánsak: egyik önéletrajz sem jellemezhető csupán a történetek céltalan összeláncolásával, kronológiai sorrendbe való helyezésével. A szerzőnek láthatóan a szövegen kívüli mondanivalója van, szövegének sikeressége attól függ, hogy sikerült-e kellőképpen kifejeznie ezt a mondanivalót. Huszár Andrással való beszélgetéseim során a szerző részletesen olvasta és magyarázta kéziratának minden egyes lapját.

A népi önéletrajz írója nincs közvetlen kapcsolatban a hivatásos írói társadalommal, nem követ irodalmi hagyományokat. Az írás nyelvezete ugyan stíláriis szempontok szerint értelmezhető, ez azonban a néprajzi értelmezés szempontjából nem vált relevánssá: a népi önéletrajz nem esztétikai, hanem inkább logikai minőséget feltételez. Az önéletrajz írója nem azért igyekszik „szépen” írni, hogy ezzel írásának értékét növelje, hanem azért, hogy írása jól érthető, mondanivalója a lehető legpontosabban értelmezhető, valóság-hű legyen. Az igazsághűség a népi önéletrajz legfontosabb ismérve, a szerzők a fikciót határozottan elutasítják, még Czirják Gergely is, aki önéletrajza végén, s később is fiktív történeteket alkot. Ez a stratégia azonban egyúttal sebezhetővé is teszi az önéletrajzot: a lokális közösség, az értelmiség vagy bármely más csoport tagja rákérdezhet a szövegben megfogalmazott igazságokra a saját nézőpontjának megfelelően.

E rákérdezés a néprajztudomány, az irodalomtudomány által is megtörtént, amikor a kutatás az ilyen szövegeket néprajzi adatok forrásaként, vagy éppen az egységesen tekintett nép művészi tehetségének dokumentumaként kezelte. Itt vissza kell térnem a Roger Chartier és Martin Lyons kutatásai alapján felvázolt „betolakodó” fogalmához. Úgy vélem, sok néprajztudományi, irodalomtudományi jellegű megállapítás éppen a népi önéletrajzoknak a hivatásos irodalomba való „betolakodási” kísérleteire válaszként született, vagy ezt hivatott kezelni.

e. *Írás és oralitás viszonya a népi önéletrajzban.* Miközben a szerző az írás által szélesebb körű hallgatósághoz igyekszik szólni, éppen az írás által szűkíti le hallgatóságát. A mindennapi beszédhelyzetek során

nyilvánvalóan nem adódik alkalom ilyen méretű szöveg elmondásához, ehelyett lényegesen több alkalom adódik (vagy adódna) a saját történetekre való válaszok meghallgatására. Az élettörténet leírása mintegy kizárja a mondanivaló megvételének lehetőségét, valamint folyékonyra teszi a történetek elmondását, hiszen senki sem szólhat bele, szakíthatja meg, terelheti el a mondanivalót, csupán a szerző maga. A leírt történetek, melyekről feltételezhetjük, hogy szerzőjük szóban is elmesélte, vagy bárkikor elmesélhetné, elmesélhette azokat, letisztulnak, kimerevítődnek, és emellett alapjául szolgálhatnak az oralitásba való visszatérésnek is. Ezt Antal János esetében figyelhettem meg, aki saját történeteit az írást követően szinte betanulva, szinte szó szerinti pontossággal mondta el újra.

Nem hiszem, hogy a népi önéletrajzok e néhány példánya a szóbeliség logikáját hasznosította elsősorban az írás során. Írásban sokkal többet, és egészen más céllal tudott elmondani mindenik önéletíró, voltaképp íráshoz ezért is folyamodott. Az írás láthatóan serkentő hatással van az emlékezetre, ez főként ott figyelhető meg, ahol a szerző belejavit saját szövegébe, kiegészíti azt. Az elmondott történetet sokkal nehezebb korrigálni, mint az írást, mely ott van a füzetben, a maga jelenvalóságával bárkikor elérhető, javítható. Talán ez az egyik lehetséges magyarázata annak, hogy a szerzők igen bensőséges viszonyt alakítanak ki magával az önéletrajzzal mint szellemi és tárgyi jegyeket egyaránt hordozó alkotással.

f. *Gyergyóiság*. A népi önéletrajzok szerzőjük megfogalmazott identitását hordozzák, közvetítik és alakítják. Az identitás sokszínűségéből a regionalitást önkényesen ragadtam ki, hiszen egyik önéletrajz sem elsődleges intencióként hordozza szerzőjének gyergyóiságát. Azaz, az önéletrajzok nem abból a célból születtek, hogy szerzőjük gyergyóiságát bebizonyítsák, ennek ellenére számos utalást tesznek rá, sok esetben tudatosan, máskor a körülményekből adódóan. Antal János viszont határozottan megfogalmazta, hogy amit mond, azt azért teszi, hogy régiójának történelmi vonatkozásait jobban megismertesse a köztudattal.

A kutatás hasonló önkényességgel beszélhetne székely, esetleg Hargita-megyei vagy másmilyen típusú önéletrajzról is, ha lenne ilyen tipológia, ilyen azonban jelen pillanatban nincs. A gyergyóiság mint regionális identitás csakis az önéletrajz mondanivalójának kontextusában értelmezhető, s így, a különböző szerzői intencióknak megfelelően eltérő mértékben járul hozzá ahhoz a képhez, melyet a szerző önmagáról kialakít és melyet az olvasóval elfogadtatni igyekszik.

g. *A kutatás haszna.* Létezik-e tehát *gyergyói népi önéletrajz*? Bár kétségkívül létezik *nem gyergyói népi önéletrajz*, ha erre a kérdésre igen-nel vagy nemmel válaszolnék, egyaránt önmagam paradox helyzetét hoznám létre, hiszen egészen mostanáig gyergyói népi önéletrajzokról beszéltem. Ráadásul ugyanúgy, mint az általam vizsgált népi önéletrajzok írói, magam sem szándéksom írásomat, kutatásomat itt és most lezárni, végérvényű igazságnak vagy effélének tekinteni. Igyekeztem rávilágítani arra a tényre, hogy a népi önéletírás és a néprajztudománynak a népi önéletírás, a népi írásbeliség iránti érdeklődése kölcsönösen hat egymásra. A kutató felfedezi a népi önéletrajz szerzőjét, a szerző felfedezi a kutatót, igyekszik kifürkészni a kutató szándékait. Ezért ez a probléma továbbra is nyitva marad.

